

Miért pont Erdély?

Ez az írás körülbelül hat éve született meg a budapesti Kossuth Rádióban elhangzott beszélgetés írásban rögzített változatként, egy, alig pár lapszámot megért erdélyi folyóirat felkérésére. Helyenkénti logikai bakugrásai is nagyrészt ennek, vagyis az eredetileg ugyan nem élő, de vágatlan beszélgetésnek tulajdoníthatók.

Aztán, mivel a folyóirat megszűnt, kinyomtatott változata a fiók mélyére került – és valójában el is feledkeztem róla. Most, irataim már régóta nagyon aktuális rendezgetése során „úszott fel”, és mint kiderült, ott lapult a laptop memóriájában is.

Habár talán illet volna, nem írtam át. Nagyjából érvényes minden gondolata ma is.

Előszó helyett: miért pont Erdély?

Ezt kötelességem volt megírni. Tartozom vele a Kedvesnek, kollégáimnak és barátaimnak. Odaát és Ideát is. (Hogy a két szó mennyi fájdalmat szakít fel, azt most nem írhatom le, de aki írásaimat ismeri, vagy találkoztunk valaha, az tudja.)

Rövid írás lesz. Hosszabbat a betegségem most nem enged. De előszónak megteszi.

Történész vagyok, egy-két írásom megjelent Észak-Erdély „kicsiny magyar idejéről” (1940–1944); nem sok, és főleg: nem elég. Sok bírálatot kaptam értük, magyar és román kollégáktól is. Jól van ez így: a múltunk értelmezése fölöttébb nehéz. És jól van ez így, mert használ a történésznek, még ha néha rosszul esik is – de használ.

Minapában nekem szegezték a kérdést: miért pont Erdély? Kim vagy kijeim élnek ott? A kérdést feltették Odaát is.

HÁMORI PÉTER (1967) társadalomtörténész, szociográfus. Az ELTE Tanárképző Karán és Pázmány Péter Katolikus Egyetemen tanított, a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archivum volt munkatársa.

Tudomásom és az anyakönyvek adatai szerint soha senki. Apai dédapám Nyitra mellől ballagott le Fejér megyébe, batyujában szerszámaival, Bicskére, pontosabban Alcsútra, még pontosabban Göböljárás-pusztára kovácsnak. A családi hagyomány szerint soha nem tanult meg rendesen magyarul, inkább csehül vagy németül „povedált” (a szót apámtól tanultam). De az első világháborúban önkéntes huszár volt, a 42-es Mária Terézia háziezredben, letagadva pár évet, hogy „bevegység”. Akárcsak a fia, aki pedig ugyanezért hozzáragasztott egynehányat.

Tehát nyolcadrészt cseh vagyok, vagy talán szlovák, de talán negyedrészt is. (Anyai nagyanyám szülőfaluja javarészt szlovák volt, de erre ma már csak a sírkövek emlékeznek.) De erdélyi felmenőim nem voltak.

Akkor miért Erdély? A válasz egyszerű és bonyolult. Az egyszerű: ha megállok a Feleki-tetőn, és lenézek a Városra – hazajöttem. Ha leülök a Házsongárdi temetőben, nézem a sírokat – otthon vagyok.

Ülök a házsongárdi padon, szemben a Dsida-család sírboltjával, és emlékezem. Emlékezem a tűnt szerelmekre: a lányra, aki sosem jött el velem Erdélybe, és a lányra, aki eljött, és enyém lett; a szálláson, ahol – inkább csak tréfából vagy még inkább az illem kedvéért – férj-feleségként jelentkeztünk be. Ültünk a hegyen, néztük a Szent Mihály-templomot, fagyaltot ettünk, és órákig néztük közös szerelmünket, a Várost. Aztán hűlni kezdett az idő, én átöleltem, és mondtam: menjünk haza! Haza? Hova? Ide, Kolozsvárra vagy Budapestre? Lehajtottam a fejem, és annyit motyogtam: magam es nem tudom. Nem értette – de értette...

A bonyolultabb válasz, amiért Erdélyről írok: mert végre ki kellene egyeznünk nekünk, magyar és román történészeknek. A hogyan nem ismerem, de legalább meg kell/kellene próbálni. Körülbelül huszonöt éve munkálkodom rajta, de mint a román alföldön elkiáltott magyar szóra, visszhang nem jön rá...

És a legbonyolultabb: amíg hagyták, megtanítani a budapesti hallgatóimnak: nem kötelező szeretni egymást, magyarnak és románnak – de ismerni igen! Egyébként: keresztényként szeretni is.

Sokan azt mondják: nincs közös nyelv. Sokan el is hiszik, egy darabig magam is hittem. Nem igaz: néhány éve egy budapesti diákcsoporthoz vittem Kijevbe, a Lavrába, lelkiigyakorlatra. A szerzetesek románokkal szállásoltak el minket. Első nap teljes volt a bizalmatlanság, főleg az ő részükről. Aztán eljött az első Szent Liturgia. És a békecsókot felváltó háromszoros fejérintés. A román pópa gyanakodva nézett rám: nem értette, hogy magyarul beszélek, de a galléromon ott van a hármaskereszt. Aztán nagy merészen odatartottam a fejemet. Meglepődött, de elfogadta a köszöntést, aztán átölelt. „Kolozsvári vagyok”, dadogta, „nem beszél magyar”... Este már együtt boncolgattuk pidgin-angolul a közös történelmet. Apám a Feleki-tetőn volt katona 1944-ben. Az ő nagyapja is, csak a túloldalon, Torda felé. Elővett egy nyútt tárcát, benne fotókkal. Egyiken két parlamentert 1940-ben, valahol Máramarosban, egy patakhídon, nem tudni hol. Balról apám, két honvéddel a háta megett, jobbra Ciubota nagyapja, hatalmas

tányérsapkában, szakasznyi román királyi katonával. Kettőjük közt egy kislány. Kezében egy cipő, és tétován tekintett a kamerába. Talán azt kérdezte: ezt most kinek adjam? Magyar volt-e, román, vagy „csak” erdélyi?

Van és lehetne mit kibeszélni. És ha lehetne, kellene is. Közös és mégsem közös történelmünkről és fájdalmainkról. És írni. Mert élni talán nem muszáj, hajózni sem feltétlen, de írni – azt muszáj. Mert kötelesség. A történész kötelessége.

Keserédes történet

Van egy történet, amit ahányszor elmesélek, a hideg futkározik a hátamon. Manapság elég gyakran mesélem el, mert, hogy a végén kezdjem: a jövő vasárnap keresztapa leszek.

Jobbat is találhattak volna – de így alakult...

Majd húszöt éve Kolozsvárott tanítottam egy félévet. Érdekes kaland volt – főleg, hogy nem fizettek egy fillért sem, a díjazás állt ugyanis egy (szigorúan fűtetlen) kollégiumi szobából, amely puritanizmusával alulmúlta a Magyar Néphadsereg pontonos-hidász ezredének Ercsi-beli közlegényi körleteit is. Tomka Miklós professzor úr korholt is eleget a vendégtanárségedség miatt – pedig nem volt Horger Antal-i jellem –, hogy szétforgácsolom időmet, kutatásaimat, eszemet. De hát bohó voltam és fiatal, és ki kutassa Észak-Erdély történetét, és tanítson ingyen, ha nem én... (Haló poraiban is áldom Tomka emlékét: rosszalta ugyan a dolgot – de elengedett...) És kaland volt másképp is: megismerhettem egyetemistákat, akiknek a jéghideg kolesz természetes volt, és akik nem értették, hogy a Pestről jött „tanár úr” miért használja ugyanazt a koszlott zuhanyt, mint ők, és miért jár ugyanabba a kocsmába, mint a diákjai, és akik csak számos műanyag flakonos Arctic vodka (arrafelé akkoriban a legolcsóbb) után merték elfogadni a pertut (a lányoknak fel sem mertem ajánlani), de akik – kevés kivétellel – valóban *hivatásnak* és nem időtöltésnek tartották az egyetemre járást (igaz, mindez vagy húszöt évvel ezelőtt volt...)

Pénzem persze nem volt: akkori munkahelyem, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem szerzetesi fizetést folyósított, ami a hideg vízre elég volt, a melegre már nem. Vonat? Könnyű kacagás: az akkor 14 ezer forintos jegy megfizethetetlen. Maradt a maxi-taxi, azaz a tíz-egynéhány személyes vízözön előtti kisbusz a Fradi-pálya mellől, egyenesen Kolozsvárra, a Sora elé, akkor tízezer forint – és majd’ nyolc óra...

A történet azonban nem oda-, hanem visszafelé esett meg. A kisbusz vezetője történetesen egy nő volt: Romániában a női buszvezető olyan ritka volt – nem, mint a fehér holló, mert abból hozzájuk képest rengeteg található arrafelé. De hát jogosítványa volt, a rendes sofőr meg influenzás... Indulás Kolozsvárról, este tizenegykor, a Piața Unirii-ről (gyengébbek kedvéért Fötér, rajta Mátyás szobrával). A vezetőnő kedves mosollyal: „Tanár úr! ön fog szórakoztatni! Tegnap

is megjártam magyart (ahogy arrafelé Budapestet nevezik) nem szeretnék elaludni!”

Hátamon hideg veritékkel ültem be az anyósülésre. Bánffyhunyadiig tartott a szó – aztán ott elfogyott. Se sztori, se mese – se semmise; egyszerűen megkukultam (tanítványaim a tanúk reá, mily ritka eset ez). A sofőr nő javasolta: üljek hátra a lányokhoz. Megtörtént.

Mögöttem négy leányka ült. Három nem túl szép kisleány – és egy virágszál: büszke tartású, okos és gyönyörű húszéves gyöngyszem. Hátraültem. Nem tagadom: amikor megláttam, házastársi hűség, fogadalom, egyszóval minden, ami körül addig forgott a világ, a csillagtalan éjben tűnt tova. Egyszóval szerelmes lettem. Nem hittem, hogy ilyen van, de van: első látásra.

A három lány minden mondata b betűs szóval kezdődött; azaz káromkodtak, mint a kocsis. De a Virágszál: minden szava maga volt a csoda. Illetve nem: annyira meg volt illetődve, hogy szinte meg sem szólalt. A beállt csendben a sofőr nő a válla felett szólt hátra: kérdeztek, itt van a tanár úr, remek alkalom tanulni – én meg kezdek bealudni...

A három kisleány reá sem hederített, de a Virágszál – szándékosan nem írom le a nevét – halkán megszólalt.

– Kik vagyunk mink csángók?

– Hát mit tudtok? Hol laktok?

– Klézse mellett...

– Aztán azt tudod-e, hogy kerültetek oda?

A kislány itt esett ki a szerepéből. Már nem budapesti szlengben, hanem tájszólásban válaszolt:

– Magam es nem tudom. A dédik válaszolták: a forradalom után.

– Milyen forradalom?!

– Háát, azt nem tudhatom... De így mesélik...

Elmondtam nekik az egyszerűbb történetet a császár- és királynőről, Mária Teréziáról, a székely vésről, a sorozásról, Madéfalváról, a menekülésről és a letelepülésről. Az igazság valószínűleg, de nem biztosan, másutt van: a klézseiek egyszerűen nem jöttek be a Kárpát-medencébe a honfoglaláskor. De az információ még így is sok volt, hiszen honnan tudhatott volna bármit is a honfoglalásról – igaz, Mária Terézia neve sem lehetett túl ismerős... Soroltam hát a történelmet, itt-ott kihúзва, egyszerűsítve, nem nagyon sokat törődve a Nemzeti Alaptantervvel... Végül megérkeztünk – még nem Budapestre, hanem a történettel, Klézsére, Csángóföldre.

S akkor nagy csend lett.

Hogy oldjam a csendet, javasoltam: játsszunk egyet!

A Virágszál egészen megrémült – alighanem félreértette az egészet.

– Játsszuk azt, hogy én mondom úgy, ahogy azt Budapesten szoktad hallani, mire te elmondod, otthon hogyan szoktátok ugyanazt.

Tétován bólintott, és én elkezdtem kérdezgetni:

– Aztán hogy mondjátok: vonat?

- *Tren!*
- És állomás?
- *Halta!*
- És a hivatal?
- *Primărie.*
- És város?
- *Oraş!*
- És tudod, miért mondjátok románul?
- Nem tudom magam es nem...
- Jártak nálatok nyelvjáráskutatók vagy néprajzosok?
- Még *picuka* (kisegér) gyerek voltam, valami magnóval jött két szakállas

bácsi...

És akkor elmeséltem neki a nyelvújítást, Kazinczyt és sok minden mást. Azt is, hogy az ő nyelvük az ősi magyar nyelv. Azt is, hogy azért látogatták meg őket, hogy tudják, milyen az eredeti magyarság.

A kislány megfordult, kinézett a busz ablakán, és elsírta magát. Nem sírt: zokogott; a válla rázkódott a felindulástól, és én rémülten gondolkodtam rajta: mivel bánthattam meg?

Nem szokásom idegen hölgyekhez közeledni, ő pedig (már majdnem) hölgy volt, de most átöleltem a vállát. Sírva borult rám:

- Mindig szégyelltem, hogy csángó vagyok... A székelyeknek *csángó* (elcsángált tehén, a legelőről elszökött tehén), a románoknak *bozgor* (csavargó, sehonnani), kint magyarban meg büdös román. Miért nem mondták apámék, nagyapámék hogy a *csángóra*, erre büszke is lehetnék? - zokogta.

És sok év távlatából is vele zokogok.

Lassan, lassan elmondta: négy testvére van, az apja meghalt egy balesetben néhány éve, és hogy éhen ne vesszenek, ő „kijött magyarba”, most egy „lengyel-piacon” (kb. ugyanaz volt akkoriban, mint ma a kínai) eladó. A líceumot is kénytelen volt abbahagyni – fél éve lett volna az érettségiig. Aztán nagy kapacitálásomra beiratkozott egy esti tagozatra, utána az ELTE néprajz szakára, diploma, szerelem egy igen rendes pesti sráccal, házasság, gyerek, és immár a harmadik. Engem kért meg: tartsam Zsuzsikát keresztvíz alá.

A jövő héten keresztapa leszek.

Öröm? Bánat?

Egy magyarral több. Itt Magyarországon. És eggyel kevesebb. Csángóföldön, Moldovában. Így fogyunk meg: lassan, de biztosan.

És hát az erdélyi lányok...

Évekig tűnődtem ezen a néhány bekezdésen. Hiszen férfinak alkotott a Teremtő – és alkotott „leányördögöket”, „némbereket” is (ha valaha rászánom magamat, hogy Grétsy tanár úr egykori biztatásának engedve a magyar szólások történeti

tárának új kiadásában részt vegyek – két témát vállalok: a csábító asszonyra és a szegényre vonatkozó szavakat; talán egyikben sem annyira gazdag a magyar nyelvünk, mint ezeknek a hasonzaiban. Bár nem ide illik, valaha volt tanítványaimmal a szegénységre 72 kifejezést gyűjtöttünk. Ami meg a cédát illeti...)

De maradjunk a székely lányoknál. Sokat, de bőven nem eleget járva e tájat, meg-megakadt a szemem. Keresztény hitvallásunk – a katolikus, ortodox, de tán a protestáns is – ismeri a tekintettel való vétkezést. Valamikor az 1930-as években született egy épületes erkölcsstankönyv „Viselkedéstan ker. kat. ifjak számára” (persze böki az oldalamat: miért csak ker. és kat., és miért tanított a szerző, Tower Vilmos a Ludovika Akadémián egyszerre hit- és erkölcsstankönyvet és illemtant is?) Épületes olvasmány: erkölcsös ker. kat. ifjú nem visel mást, csak barna vagy fekete félcipőt, zord időben magasszárút (tenniszhez [sic] kivételesen fehérét). De ami minket most érdekel: „templomban ne tekingess!” Azaz: ne stíróld a lányokat!

Hát én megszegttem ezt a szabályt. A Székelyföld városaiban járva, de még Vásárhelyen, meg a Babeş-Bolyain azt tapasztaltam: a karcsú, tüzes szemű, fekete hajú lányok, gyakran madonnaarccal – mind románok. Kicsit rossz érzés volt – nemcsak a nemzeti büszkeség miatt, hanem mert akkor még kerestem a páromat.

Aztán egy ferences szerzetes elhívott egy imakörbe. Akkor értettem meg az addig is csodált késő középkori ikonfestők tudását: a Madonnát. Mert ezeknek a székely leánykáknak a szépsége nem akkor látszott, amikor ilyen-olyan, nem épp párizsi mintára szabott ruhában (hát biz’ kevesen voltak tehetősök, gazdag meg tán’ egy sem) járkáltak az egyetem körül, hanem amikor a Szentmiskolc föltekintettek az Oltáriszentségre. Lehetetlen ezt nehézkes szavakkal visszaadni. Kikölcsönözhetném mindenféle okosabbnál okosabb, vallásosabbnál vallásosabb könyvekből, de hiába.

Akkor és ott az jutott az eszembe: a *Szentlélek kegyelme tündökölt az arcukon.*

Akkor megértettem valamit. Amit – nem lévén avatott költő – nem tudok hitelesen visszaadni. Maradjunk MS Mester csodálatánál: ezek a lányok voltak az ő kései modelljei. És velük együtt mondtam: Áldj meg minket Uram!

Ez nem valami erotikus vágyakozás volt: annál kevesebb és sokkal több. Annak a döbbségre felismerése, hogy a Teremtő örömeiben teremtette Évát és leányait (legalábbis a legtöbbet).

Kellett ehhez Erdély? Kellett ehhez az ottani imakör? Talán igen.

„Testvérek” a sorok között

E sorok írója 1988-ban járt először Torockón. Barátaimmal elhatároztuk, hogy megmásszuk a Székelykört, a Duna-parti Gellérthegegynek csak „alig” magasabb és meredekebb sziklaszirte. Sikerült: az ormon ott állt a kissé kopott piros-fehér-zöld betonoszlop, jelezve a csúcst.

Sok-sok éve, Románia és magyar színekben pompázó, hegycsúcsot mutató jel: hogy is van ez? Lefelé menet betértünk az első kocsmába, és megkérdeztük: mit szólnak ehhez az „együttlakó nemzetiségek” (anno Ceaușescu és a román párt gondosan válogatott szavaival: ez jelentette a magyarokat, szászokat, bolgárokat stb.) A kocsmáros válasza: „óh, a *testvérek* nem jutnak fel odáig...” „Testvérek?” „Hát igen, a románok.” Aztán kezünkbe került a helyi és országos magyar sajtó: és sem a magyar, sem a román elnevezés nem szerepelt egyikben sem, csak „testvérek”, románul „*frați*”... (Itt meg kell állnom ismét egy szóra: a *testvérekben* semmi gúny, irónia nem volt – látszólag, akkor félig-meddig még alig felnőttként csak utólag jöttem rá: ez az igazi cirkusz: a korbácsot Bukarestiben csattantják el – de a gúnymosoly, a *frați, se opreste aici*, itt áll meg: a Székelykő tövében, a „*collectiv*” kocsmájában...)

És mégis: ha valaki a „szocialista tömb” történetét végre átfogóan és „belülről” megírná, igen érdekes, de egyben tanulságos kötet születne. Akik a „tömb” történetére emlékeznek (de hányan tudnak és akarnak objektíven vagy legalábbis valamennyire objektíven emlékezni?), általában úgy gondolnak rá, hogy ott Vlagyivosztoktól Rostockig ugyanaz a rendszer, ugyanaz az értékrend és talán ugyanaz a közhangulat uralkodott. Persze ez alapvető tévedés: gondoljunk csak Ceaușescura, azaz Conducatorra, azaz Vezetőre vagy inkább Vezérre, a Kárpátok Géniuszára (utálta ezt a címet, amit állítólag gúnyból Nixon ragasztott rá), Románia Államtanácsának Örökös Elnökére – hogy az Államtanács, Románia vagy éppen Ceaușescu volt-e örök, a cím nyelvtani szerkezete homályban hagyja –, a Román Néphadsereg főparancsnokára stb.). Ez csak afrikai őrmester-diktátorokat és önjelölt császárokat idéző szertelen és esztelen kultuszára emlékeztetett.

Hogy Ceaușescu nem volt mindig ilyen, ma már kevesen, talán csak a legváltfűlűbb történészek tudják. Gheorghe Gheorghiu-Dej 1965-ös halálakor Románia népe azt hitte: most jobb lesz – vagy legalábbis ennél rosszabb már úgysem jöhet.

És alapvetően igazuk volt. Ceaușescu cipészsegédi „diplomájával” és a lúdtalpas Elena asszony – akkor még nem volt akadémikus – alig négy elemis végzettségével mégis valami pozitív jövőképet sugallt. Vessük össze mindezt „Kádár Apánk”, vagy „János Bácsi”, inkább népi, mint gerjesztett népszerűsítésére. Nem is beszélve például a magyarországi és romániai életszínvonalról, a III/III aránylag szemérmes működéséről és a Securitate majdnem nyílt terrorjáról – hogy egyebet ne is említsünk...

Azonban 1965-ben, de még a hetvenes évek elején sem volt egészen így. Ne feledjük: 1968-ban a Varsói Szerződésen belül egyedül Bukarest tagadta meg, hogy bevonuljon Csehszlovákiába, hogy Dubček „emberarcú” kommunizmusát (?) eltípró „hadgyakorlat”-gőzhernek részese legyen. (Amúgy Mongólia, habár felmerült, hogy legalább valami jelképes alig századnyi köteléket mégis átdobnának, végül szintén nem csatlakozott – de ez, érthető módon, nem keltette fel a világ figyelmét.) És Románia népe, azaz népei egyszercsak meghököltek: hát lehet? Lehet így is? Moszkva, az amúgy gyűlölt Oroszország ellenében?

(Romániában a ruszofóbia nem Besszarábia és Bukovina 1940-es elrablásával kezdődött, annál sokkal mélyebb gyökerei voltak.) Szóval: hát lehet így is?!

Hogy mikor változott meg mindez? Mikor fordult Ceaușescu aránylag elviselhető uralma, Kelet-Közép-Európája Közép-Kelet-Európába, Kelet-Európába vagy talán Nyugat-Ázsiába? Történészként és európai (kelet-közép stb.) állampolgárként sokat töprengtem rajta. De a határpont alighanem egy nemzetközileg alig-alig jegyzett útja a Conducatornak. 1971-ben ellátogatott Phenjangba, a remetekirályságba, Észak-Koreába. Meglátni és megszeretni: alighanem percek kérdése volt. Az út a repülőtértől a fogadóközpontig diadalmármor volt: népviseletbe öltözött nők százezrei (!) lengették a rózsaszín bokrétákat, miközben a nyitott ZIL (nem elírás, a szovjet gyár luxusautókat is gyártott-gyárt a teherautók mellett) gépkocsikban vagy húszban, száznyi motorosrendőrtől kísérve hajtottak végig a fővároson, egészen a központi stadionig, ahol... Ahol újabb kirendelt tízezrek várták tovarış Nicolae Ceaușescut, és a díszpáhollyal szembeni tribünön a jól betanított „lelkes tömeg” által tartott táblákon kirajzolva láthatta: „*Traiasca tovarășul Nicolae Ceaușescu Conducator iubit și știmat al Poporului Român!*” És elrepült egy kétfedelű AN-2-es permetezőrepülőgép-hasonmás (a szovjet gépet licenben gyártotta Románia is) az „ünneplő sokaság” feje fölött, és kizöldült a lelátó alkotta román mező...

És a tovarış (vagy *tovarăș*? a Román Tudományos Akadémia épp ekkor vitakozott az elvtárs szó helyesírásán) Ceaușescu – vagy talán Elena? – észbe kapott: *hogy hát így is lehet...*

Lehet így is! Sőt: ha lehet, hát: csak így lehet!

Oboi szurjongnim: Atyai Vezér, Üdehan *szurjong:* Nagy Vezér, *Jongvonhan csuszok:* Örökös Elnök... Akkor miért ne? És miért ne lehetne Románia a nagy külön a Táboron belül, vagy félig-meddig belül? Kicsit, mint Phenjang, kicsit mint Belgrád: Tito amúgy is példakép volt, főleg Elenának, ugyanis Jovanka Tito az elnök-feleségek ritka szocialista mintaképe volt, csak hogy a szerb (egyesekek szerint félig-meddig bosnyák) partizánlány fiatalként csudaszép volt, amit ellenben Elena Ceaușescuról, a réges-régi fotókon a professzionális retusőrök által is legfeljebb bájossá varázsolt lánykáról, a későbbi csoszogó-kacsázó léptű, folyton orrát kézfejjével törölgető román „akadémikus-asszonyról” aligha lehetett elmondani.

És hogy mindez hogy jön Erdélyhez? Egyszerűen: Ceaușescu nemcsak Bukarest/București lerombolásában, valóban ősi román ortodox emlékek „veszélymentesítésében” járt elől, hanem az erdélyi településrombolásban is. Alighanem ezt is Phenjangban tanulta: metropolisz a mocsár helyén. Hogy a földművesek nem szeretnék blokkházban lakni, és hogy kicsit ferde látvány Szatmárnémetiben az ötödikről kinéző számár látványa a Mikro 14-es blokkházában – kit érdekel?

Visszatérve a sajtóhoz: volt egy pont, ahol a Tábor országai meglehetősen emlékeztettek egymásra, ez pedig a „sajtóirányítás” – sőt olvasásirányítás! – megoldásairól. A diktatúrák politikai propagandájának és sajtópolitikájának

alapeleme volt a „bezzegországok” és az „anti-bezzegországok” kijelölése: azaz azoké, akikre fel kell néznie a népnek, és azok, amiket kötelező volt csempülni. Az 1950-es évek elején a képlet egyszerű volt: bezzegország a Szovjetunió – és ellenpélda a gyűlölt láncos kutya, Tito Jugoszláviája.

Aztán meghalt Sztálin, és a helyzet a magyar sajtó számára egyszeriben bonyolulttá vált, majd még bonyolultabbá: lassan „bezzeg” lett az NDK (ipara okán), Csehszlovákia (nemzetiségi politikában mintország, persze nem a magyarok világháború utáni kitelepítése idején, de erről hallgatni „illett”). És persze Jugoszlávia, ahol nemcsak a tejpört és kakaót nem látott magyarországi tejszelet, a nugát és Trapper-farmer, hanem márkás csoki és *valódi* farmer volt (a sorok közt ígérve: mi is erre tartunk – és tartottunk is, legalábbis tartottam én a Duna gépészmatrózaként, hazafelé nyolc-tíz kvarcórával a karomon...)

Na de mi legyen az anti-bezzegországokkal? Főhetett az elvtársaknak a feje, de szerencséjükre jött a lengyel válság és Ceaușescu. A sajtóirányítás fellélegzett: Jaruzelski és a lengyelek esetét széles körben tárgyalta a budapesti sajtó. Ott tüntetnek, hóbörögnek és éheznek, a katonai diktatúra határán táncolnak, itt jólét van, balatoni nyaralás, Trabant, esetleg Zsiguli – és csönd, legalábbis 1956 óta (amit persze a sajtó nem tett hozzá).

Az üzenet egyértelmű és hatásos volt. Nagyobb bajban volt a magyar sajtó Románia kapcsán, hiszen testvéri ország – de közismertek voltak az ottani köz-„iszonyok”, az áruhiány, a sorban állások, az áramszünet és az este kilencig tartó tévéadás, a Conducatorral a képernyőn. Erről írni – lehetetlen: Moszkvában nem csak Brezsnyev elvtárs vonná össze felette dús szemöldökét, hanem a szocialista internacionalizmus szellemében a szerzőkre, szerkesztőkre is kellemetlen következmények várhatnának.

Az ám, de Magyarországon mégis terjedtek a hírek. Azt nem lehet állítani, hogy mindenkinek volt erdélyi rokona – de körülbelül mindenki ismert valakit, akinek volt. A hatalom reagálása ügyes volt: az egyre rettenetesebb viszonyokról való suttogópropaganda semmiféle retorziót nem vont maga után; ha valaki Csernyenkóról viccet mesélt az osztályban (ilyen, azt hiszem, egyébként nem volt, meg Csernyenkó nem is volt vicces figura), igen megjárhatta, Ceaușescu kigúnyolásával pedig még egy osztályfőnöki fülhúzást sem lehetett kiverelkedni – persze csak Magyarországon, nem odaát. Egyébként Románia a sajtóhírek alapján messzebb volt, mint Vietnam: betűre, szóra, sorra arról sokkal több említés esett, mint Erdélyről.

A romániai sajtó éppígy zavarban volt. Magyarország? Testvéri, testvéri – csak éppen ott lehet élni, errefelé meg? A megoldás a hallgatás volt és tiltás. A magyar Kossuth Rádiót néha zavarták: Bukarest „légköri zavarokra” hivatkozott, e sorok írójának ajándékba vitt biciklijé pedig csaknem diplomáciai ügyet kavart; a román vámos nem a vámköteles bringát kifogásolta, hanem a *Népszabadságot*, amibe bele volt tekerve...

Három ügyben Bukarest azonban mégis kivételt tett, érdekes módon mindig egyik esetben (majdnem) igazat mondván.

A választás meglepő, szinte hihetetlen volt.

Amikor a Duna-kör tiltakozott Bős-Nagymaros ellen, a romániai sajtó háborgott. Mi megépítettük a Vaskapu-erőművet! Igaz? Igaz! (Tényleg a román állam építette, aztán Tito „elfelezte” az áramot és a hasznot – nem sok dinárja bánta...) Ha lenne északi duzzasztó, mennyivel könnyebb lenne a hajók dolga! Igaz? Igaz! (Hogy milyen környezeti áron, az nem volt téma...) És ráadásul: nálunk Elena Ceaușescu elképzelései szerint (nem igaz...) megépült az erőmű, és az országunkban elképzelhetetlen, hogy néhány gyíkász természetvédő tűntessen. (Ez viszont igaz...)

A másik a falurombolás ügye volt: hiszen Bukarest racionalizálni akarja a településszerkezetet, felszámolni a falvakat (a maguk szempontjából igaz), és ez sokkal gazdaságosabb lenne (tulajdonképpen igaz, és utólag tegyük hozzá: mennyivel élhetősebb...) És persze újra a rend országának képe: nálunk a racionalizmus országában ilyen tüntetések nem eshetnének meg (tökéletesen igaz...)

A legérdekesebb példa azonban a harmadik: Nagy Imre temetése. A hírre Közép- és Kelet Európa valamennyi pártja felkapta a fejét, a vezetők pedig nemcsak fogták a fejüket, hanem erősen reménykedtek, hogy az a helyén is marad. De nemcsak ők: aki közemberként ott állt június 16-án a katafalkoknál, tudta, hogy valami véget ért. Megoldásképpen a „tömb” országainak” politikussai hallgattak, a sajtóval együtt.

Kivéve Romániát. Az ottani újságok terjedelmesen számoltak be a Hősök téri eseményekről, ami a Ceaușescu-i logikát ismerve érthetetlen – hacsak nem nézzük a közvetített üzenetet. Először is: Romániában nem fordulhatna elő, hogy csak úgy, néhány jöttment akaratából ilyen megtörténhessen (azt, hogy kinek az akaratából történt, nem e cikk tisztje eldönteni – de az állítás ennek ellenére igaz). Másodsor: Nagy Imre moszkovita volt, később begyűjtési miniszter, tehát bűnös (Ceaușescu ekkor már perben-haragban volt a Szovjetunióval, de az állítás ettől függetlenül igaz: Nagy Imre 1945 előtt valóban a Szovjetunióban élt – Ceaușescu sosem). De a lényeg: Kádár János tulajdonképpen gyilkos! Ez is igaz, amire rájátszott, hogy Ceaușescu nem ítéltetett halálra politikai okokból senkit. Más kérdés volt, hogy valaki a huszonöt éves vagy életfogytiglani ítélet után „véletlenül” meghalt a börtönben vagy a Duna-deltában, azzal nem kellett elszámolni senkinek – de ez nem volt a „sajtónyilvánosság” ügye.

Csupa igazság – csak a lényeg volt torzkép.

Aztán határon innen jött a rendszerváltozás, túlnan a forradalom. És ma szabadon és őszintén szidhatjuk egymást. Mi, testvérek. Amúgy testvériesen...

Egy „forradalom” emlékezete

„Idén karácsonykor ünnepli Románia és a világ a romániai forradalom huszonkilencedik évfordulóját” – jelentette az AGERPRES (Agenția Națională de Presă, azaz a román MTI). A hírügynökséget 1926-ban hozta létre a román Parlament

a RADOR, Agenție de Informații Telegrafice helyébe, állami vállalatként, szolgáltatva a hazai sajtónak a külföld híreit, és tájékoztatva, pontosabban kényesebb kérdésekben félretájékoztatva a külföldet a belföldi eseményekről, főképp, ha politikáról volt szó – de errefelé Kelet-Közép-Európában mi nem politika?

Úgyhogy pontosítsuk az AGERPRESS híret: „Idén karácsonykor »ünnepli« Románia és a világ a romániai »forradalom« harmincadik évfordulóját.” Idézőjelben az eredetiben mindkettő.

Idézőjelben a „forradalom”. Ha ugyanis Papp László püspök nem dönt úgy, hogy „Tőkés Lászlót Timișoaráról áthelyezi a mineui (Sălaj megye) parókiára” (azaz Temesvárról a Szilágy megyei Menyőre, ebbe a csodaszép, de enyhén szólva is kies szilágysági faluba (az 1977-es népszámlálás szerint a lakosok száma 621 volt, ebből magyar 345, református 191 fő, csecsemőtől a sírba készülő aggasztányig. De a falu helyzetét talán még jobban jellemzi, hogy 1941-ben még kis híján ezren lakták...), ki tudja, történik-e valami, és ha igen, mikor és főleg mi? Az áthelyezés indoka – Papp püspök 1989. december 21-i hivatalos nyilatkozata szerint – az volt, hogy a lelkész „magatartása összeegyeztethetetlen lelkészi státusával, sőt, lelkésszé avatása alkalmával letett esküjével, miszerint lojális lesz az országhoz és egyházához”, és ezért „az Oradeai Református Püspökség, hogy mint lelkészt megmentse” helyezte át, vagy inkább internálta vidékre s ítélte egyszersmind az egyházi és a politikai vezetés reményei szerint hallgatásra és elfeledtetésre.

Mindez lehetett és maradhatott volna egyházi belügy is. Hiszen Romániában és a többi „fejlett szocializmust építő” országban, köztük Magyarországon is teljesen hétköznapi esetnek számított, hogy a papot vagy lelkészt, aki komolyan vette hivatását, és nyájának pásztora akart lenni és egyházat, valódi gyülekezetet akart építeni, renegátnak, békebontónak (vö. a magyarországi békepapi „mozgalommal” is) bélyegezték, sürgősen áthelyezték (vö. Bulányi-ügy), amivel néha csakugyan „megmentette” a püspöke, és nemegyszer nemcsak „mint lelkészt”, hanem mint szabad (?) embert is, hiszen a politikai vezetés, Romániában a Kultusdepartement azt a választási lehetőséget hagyta az egyházak vezetőinek, hogy vagy teljesítik a parancsot, és annak elfogadására rákényszerítik alávetettjeiket is, vagy a kvázi kényszerlakhely helyett akár a börtönt is választhatja... Mindez tehát lehetett volna vihar is egy kanál vízben, hiszen hasonló eset számos történt már a közeli s a távolabbi múltban is, de akkor a pásztor és nyomában a nyáj engedelmesen fejet hajtott a megfellebbezhetetlen verdikt nyomán.

1989-ben azonban másképp alakultak a dolgok. Március 16-án a temesvári református egyházközség presbitériuma rendkívüli gyűlést tartott, és a napirenden egyetlen pont szerepelt: az az állítólagos hír, hogy lelkészüket el akarják mozditani. És megtörtént az, amit Ceaușescu Romániájában mindenki elképzelhetetlennek tartott: a tanács úgy döntött, hogy Tőkést végleges lelkipásztorrá választják, és megvonják a püspök áthelyezési jogát. Ennek ellenére a püspök április 1-jén felmentette állásából Tőkést, amit az állami Kultusdepartament

augusztus 28-án megerősített (elszólás volt a történetben, hogy utódját, Makay Botondot már huszadikán kinevezték...), majd október huszadikán a városi bíróság kimondja Tőkés László temesvári református lelkész kilakoltatását. Majd megtörténik az újabb, addig elképzelhetetlen: a magyar kormány diplomáciai úton tiltakozott a Tőkés László temesvári lelkész ellen elkövetett atrocitások miatt. Előzmény: december 6-án Szűrös Mátyás, ideiglenes köztársasági elnök levélben fordult Nicolae Ceaușescu pártfőtitkárhoz és államelnökhöz ugyanebben az ügyben, de a budapesti román nagykövet nem volt hajlandó átvenni a diplomáciai levelet.) Egy (még) szocialista ország beleavatkozott egy másik szocialista ország belügyeibe – így Bukarest. Arról, hogy június 17-én egy nappal Nagy Imre és társai újratemetése, valójában első tisztességes temetése, hisz’ a kivégzés utáni még elföldelésnek sem igazán volt nevezhető, másnap tömegek tiltakoznak szerte Romániában, elítélve a budapesti tömegrendezvényt a Hősök terén, azt „szocializmus-ellenesnek” (ez különben, akárhogy is vesszük, igaz volt) és „románellenesnek” bélyegezve (ez utóbbit kiagyalói nem magyarázták el különösebben, de Romániában ilyen magyarázatokra nem is volt szükség – eddig...). Az utóbbit már megszokhatta a magyar közönség még az előző évből, amikor is a romániai falurombolás, „településszisztematizálás” („*planul de sistematizare a satelor*”) ellen tüntető budapesti tömeget a román sajtó „felheccelt csöcseléknak”, „irredenta bandának” és hasonlóknak bélyegezte. Mindez persze nem volt a magyar belügyekbe beavatkozás (megjegyzem: a független, ez esteben a valóságtól független nyugat-európai sajtó szemében sem!). S közben a bukaresti vezetés hihette, és hitte is, mert kétségbeesetten és görcsösen akarta hinni azt, hogy Románia intakt marad a magyarországi és környékbeli politikai földcsuszamlások közepette; hitte, hihette és hitethette a néppel, az alattvalókkal is, hiszen Ceaușescu még csak tegnap, a tavasszal, napra pontosan április 12-én jelentette be, hogy az ország – egyedül a szocialista tengerben – az utolsó baniig-centig-pfennig visszafizette külföldi adósságát. Hogy milyen áron, azt saját bőrükön tapasztalhatta meg az ország éhező, de a bejelentés nyomán „spontán” (azaz el- és megrendelten) hejehujázó népe. (Ide kívánczik az apró történet: amikor Románia megvette a BAC-111-es angol utasszállító repülőgép licenzét, akkor a román küldöttség vezetője – utasításához híven – megkérdezte a brit tárgyalófelet: nem fizethetnének-e barteralapon, azaz árut az áruért – repülőgéptervekért és egy mintapéldányért áruval, mondjuk, fagyasztott csirkével? A válasz fagyos csönd és döbrent csend volt, vö. angol hidegvér... Az angolok nem tudhatták, hogy az átlag romániai polgár nagyon is értékelte volna azt a fagyasztott csirkét, még ha a nekik jutatott csomag csupa farhátból, lábból és fejből is állt volna.)

Hogy mit tudtak szerte Romániában Tőkés lelkész ügyéről? Tulajdonképpen semmit vagy alig valamit. Azt a keveset is a magyar rádióból, nagy nehezen átcsempészett budapesti újságokból. Budapesten ugyanis kitört a sajtószabadság – legalábbis mi, a határon innen szerettük volna így hinni és látni. Ez pedig vonatkozott a romániai hírekre is, habár – ahogy már írtunk róla – tulajdon-

képpen enélkül is viszonylag hiteles képe lehetett a magyarországi „média-fogyasztónak” az ottani állapotokról.

Mégis: Magyarország népének fogalma sem volt, hogy valami készül odaát. De ebben kivételesen nem a magyar tájékoztatáspolitikai volt a ludas: az elkövetkezendőket odaát sem sejtette senki. Ami Temesváron történt, nemigen érte volna el még akkor sem az ortodox vagy ateista román lakosság ingerküszöbét, ha tudott volna róla (amúgy nem tudott), hiszen nyugodtan hajthatták álmokra a fejüket: nálunk – értsd a román vidékeken, illetve az ortodox egyházban – *ilyen arrafelé soha, de soha nem történhet meg. És ez (sajnos) igaz is volt...*

Aztán december 16-án a DPA nyugatnémet hírügynökség jelentette: Temesváron legalább ötezer ember tüntet Tókés Lászlóért – és a tömeg a „*Deșteapte-te române!*”-t éneklő („Ébredj fel, román!”; a dal máig Románia nemzeti himnusza).

És akkor átszakadt valami. Romániában is – de Budapesten is. Ott a véren vett szabadság katarzisa (vagy illúziója) – itt az összetartozás, a sorsközösség élménye magyar és magyar közt. És megindultak Budapestről a segélyszállítmányok, alig szervezeten, és persze olykor rettegve. Volt ok a félelemre: a Secu még kitartott, és persze ott voltak az állítólagos zsoldosok és terroristák is. De mentünk, és vittük a lisztet, kenyeret, krumplit, amit csak össze tudtunk szedni otthon, az ismerősöktől, barátoktól. E sorok íróját Temesváron lőtték hasba az ösöreg ZIL teherautó volánja mögött. Hósködés, a túlélrett kamasz kalandkeresése? Vagy hazafiság, kötelesség-tudás és -keresés? Annyian, de annyian írtak már erről – többnyire olyanok, akik nem voltak ott.

És valóban katarzisz volt. A kórházban kaptam egy román ápolólánytól életem első igazi felnőtt csókját. És letett a takarómra egy szál vörös rózsát, kéksárga-piros és piros-fehér-zöld szalaggal átkötve (az utóbbi nem tudom, honnan szerezhette, de azok a napok a csodák napjai voltak, és nem csodálkoztunk semmin.)

Aztán jött az ébredés: a határsorompó fizikailag talán felemelkedett, de a lelkemben, ha lehet, még mélyebbre szállott le. Nemcsak a marosvásárhelyi pogrom miatt (ami nem „bányászjárás” volt, hanem egy jól szervezett, előkészített és kiagyalt pogrom). Nem: a csalódás pár hét lábadozás után, már Budapesten ért. Betértem egy budai borozóba (ne szépítsük: talponállóba – de Tandori Dezső is épp oda, a Fő utcába járt...) És néhány helyi korhely habzó szájjal szidta a „románokat”: idejönnek és elveszik a munkánkat. Nem akartam botrányt, nem szóltam rájuk, hogy amióta eltörölték a közveszélyes munkakerülést, gyaníthatóan egy percet sem dolgoztatok...

A jelenet meglepett és elbizonytalanított: érdemes volt? A választ nem sokkal később kaptam meg, a *hazaárulás népszavazásakor*. Éppen Kolozsváron voltam, szokás szerint tanítás után a Bulgakov névre hallgató egyetemista kocsmában múltattam az időt. Akkor még nem tudtam az eredményt, de voltaképpen tudtam. Az a „hazai” propaganda, ami áradt minden médiából, meggyőzőtt a végeredményről. Aztán valaki, talán a csapos srác, letette elém a *Krónikát*, a kolozsvári napilapot és akkor már nem lehetett hazudni. A diákjaim ott ültek a szomszéd

asztalnál, nem mertem rájuk nézni. A szégyen, a harag és – mi tagadás – a félelem tombolt bennem. El szerettem volna futni, menekülni, föl a Klinikai Negyed ősfái közé vagy a Házsongárdra, a temetőbe, leroskadni a Dsida Jenő sírja előtti padra vagy a Szamos-partra – bárhová, mindegy, csak el a szégyen elől, hogy magyar vagyok – *odaáti magyar*.

És akkor odajött egy diáklányom. Ösztönből az arcom elé tartottam a kezeimet, mert vártam a pofont. Ehelyett lehajolt, sírva átölelt, és csak annyit mondott: azért mi akkor is, így is szeretünk benneteket – *ottani magyarokat...*

*

És akkor értettem meg valamit. Az *ottani* és *itteni* fájdalmát.

Azóta, ha írok, ezt a két szót félve írom le. És az Erdélyt is.

Talán várom még a pofonokat...

